

A következő írás Rakovszky Zsuzsa Az álom című novellájának értelmezésére tesz kísérletet, arra figyelve, hogy a mű hogyan teremt kapcsolatot a freudi álomfejtés hagyományával. Azokat a motívumokat, szöveg helyeket, utalásokat, narrációs eljárásokat vizsgálom, amelyek értelmezik, fel- és kiforgatják a műben tematikusan is megjelenő álomfejtés technikáit, azaz egy irodalmi mű keretén belül teszik problematikusá az álom szöveggént való értelmezhetőségét. Emellett nyomon követem, hogy a szöveg hogyan hívja fel állandóan a figyelmet a maga töredékességére és inkoherenciájára, megakasztva minden olyan olvasatot, amely lezárt és megfejtendő egészként kívánná kezelni a művet.

A cím fukarkodik az előrejelzésekkel. Számíthatunk egyszerűen egy álom elbeszélésére vagy egy olyan történet kibontakozására, amelynek alakulásában központi szerephez jut egy álom, vagy az olvasó mitológiai, pszichológiai előismereteit hívhatja elő és helyezheti készenlétbe, izgalmasabb irányba terelve az elvárásokat stb. Aztán kiderül, hogy olyanféle cím ez, amilyen(ek)ről Eco is beszél a Szeljegyzetek a Rózsa nevéhezben, tudniillik felhívja a figyelmünket egy álomra, amelyről végül semmi biztosat nem tudunk meg a novellából. A névelőből, valamint az egyes számú főnévből felépülő cím ugyanis egy olyan szöveg tartozékává válik, amelyben a legbizonytalanabb elem pontosan az álom. Nem derül ki, hogy hány álomról van szó, hogy álomértelmezést olvasunk-e, vagy álmon belül igyekezzünk tájékozódni magunk is, hogy van-e, és ha igen, akkor hol húzódik a határ a történet és álomelbeszélés között. A novellában az álomot illető bizonytalansággal szoros összefüggésben áll az elbeszélést meghatározó polifónia. Az elbeszélői hangok megsokszorozódnak, a narráció töredékessé válik, a történet tizenegy, a tördelés révén is jelzett rész narratívából épül fel.

A novellabeli történet két, egymástól jól elkülöníthető elbeszélői hang szabálytalan váltakozásából rajzolódik ki. Az egyik a női szereplőhöz kapcsolódik, akinek a kommentárjait, magyarázatait és kihangosodó gondolatait olvashatjuk az apjával, férjével és barátnőjével folytatott párbeszéd keretében, kereteként. A női hanghoz köthető rész narratívák közé pedig olyan szövegek ékelődnek, amelyek formailag klinikai jegyzetekre emlékeztetik az olvasót, és amelyek elbeszélője vélhetőleg a történet női szereplőjének a pszichoanalitikusa. Míg a női narrátorhoz kapcsolódó részek egyes szám első személyű, jelen idejű, szubjektív elbeszélői nézőpontot tükröző rész narratívák, a terapeutához köthető szövegek szintén jelen időben vannak elbeszélve, látszólag teljesen tárgyilagos jelentések, személytelenek, és más nyelvi regiszterhez kapcsolódó kifejezések fedezhetőek fel benne, pl. orvosi műszavak: „A beteg harmincas éveiben járó fiatal nő, testalkata törekeny, kissé fejletlen. Arc kifejezése feszült és zavart, sápadt arczíne enyhe anaemiára utal.”¹

Az elbeszélés kérdése azonban nem tekinthető tisztázottnak azáltal, hogy beazonosítunk két egyes szám első személyű hangot, amelyek között nem tételezhető hierarchikus viszony, és amelyek szabálytalan váltakozásából kikerekedik a novella. Ugyanis a női szereplő szövege sem mondható homogénnek, mivel a többi szereplővel folytatott dialógusokhoz fűzött kommentárok mellett megjelennek olyan zárójelbe tett szövegrészek is, amelyek által ő maga írja felül a nem zárójeles keretben mondottakat. Amikor apja zsarolása egyszerre mindkét értelemben célt ér, azaz egyszerre kelt bűntudatot és dühíti fel a főszereplőt, akkor a düh kinyilatkoztatása csak zárójelben kap teret úgy, hogy erről csak az olvasó tud, az apa, a férj nem, de még a barátnő sem. Van rá példa a szövegben, hogy a zárójelbe tett részek a bűntudatnak adnak helyet, van úgy, hogy magyarázó funkciójuk van (kiegészítik a dialógusokat olyan korábbi eseményekkel, amelyekről az olvasó még nem tud, és így könnyítik egy-egy szituáció vagy reakció megértését), illetve időnként egyszerűen csak a szereplő helyzetéhez fűződő gondolatai hangosodnak ki, de egyik funkció sem válik uralkodóvá.

Sikertelen kísérletnek bizonyult bármiféle rendszert, szabályos összefüggést találni a női figura különböző szerepei (feleség, lánygyermek, barátnő, beteg) és a különféle megnyilatkozások között. A női szereplő hangja is poliperspektívus, a különböző hangok konfliktusba kerülnek egymással azáltal, hogy sokszor ellentétes álláspontot, érzéseket képviselnek, ennek ellenére nem alakul ki hierarchia közöttük, egyik sem válik fontosabbá vagy dominánsabbá, mint a másik. A freudi vertikális személyiségmodellhez hasonlóan itt sem egy egységes szubjektum rajzolódik ki, a női szereplő személyisége nem autentikus, az elbeszélés téje pedig ahhoz is kapcsolódik, hogy hogyan oldódik fel, illetve egyáltalán feloldódik-e a belső hangjai közötti feszültség. A nő identitásproblémája tematikusan is megjelenik, a többi szereplő által direkt módon megfogalmazódik a novellában. Egyrészt a férj és az apa szájából hangzik el, amolyan vádként, de ott szerepel a terapeuta által írt szövegben is. Az apa azt állítja, hogy még anyagilag sem független a lánya, mivel a férjénél dolgozik, majd ezt mondja: „Jobban ismerlek, mint te saját magadat”, a férj pedig egyik veszekedéskor gúnyosan kérdezi: „Biztos vagy benne? Ebben legalább biztos vagy?” A pszichoanalitikus jelentése pedig így szól: „Azzal a panasszal kereset föl, hogy döntésképtelen, élete folyamatos öröködés apja és férje között. Bár a páciens közel két éve házasságban él, továbbra is erősen kötődik vidéken élő apjához, aki komoly igényeket támaszt vele szemben, és ezek az igények a páciens szerint nagyon megnehezítik számára az önálló életvitelt. Amikor megkérdem tőle, milyen érzéseket vált ki belőle apja viselkedése, azt feleli, éppen ez a baja, hogy nem tudja, mit is érez igazából: ha megpróbál megfelelni az apjának, felháborodás és düh fogja el, úgy érzi, zsarolják és sarokba szorítják, ha megpróbál önállósulni, heves bűntudat gyötri (...). Hozzám azért jött el, hogy segítsék neki tisztázni, a kettő közül melyik érzés az »igazi«.” A válság feloldhatóságának lehetősége, úgy tűnik, a terapeuta segítségén múlik, és még inkább ahhoz az álomhoz kapcsolódik, amelyet a női szereplő elbeszél a pszichoanalitikusnak. A találkozásokról, vagy ahogyan a szövegben szerepel, az órákról írt jelentések az elsőt leszámítva egy álom elbeszélésének, illetve értelmezési kísérleteinek rögzítése köré szerveződnek. Az álom a beteg utazásáról szól, valamint a megérkezésről, hazaérve ugyanis a sötétben alig jut el az ajtóig, ahol viszont nem tudja elfordítani a kulcsot. Hallgatózik, de nem hall semmit.

Az álom motívuma jelentős szerephez jut a novella különböző szintjein: egyrészt olyan tényezőként tűnik fel a történetben, amely fordulatot hozhat a nő életében, másrészt egy irodalmi szövegbe ágyazódva álomszöveggént válik érdekessé a narráció szempontjából. Az álomfejtés a történetben különböző akadályokba ütközik, ezzel párhuzamosan pedig az olvasó számára is egyre nehezebbé válik a történet követése, hiszen az álom elbeszélése után nem sokkal felszámolódik a történetmondás linearitása, kronológiája. A két probléma pedig szervesen összekapcsolódik, hiszen az álom értelmezése egyebek mellett a forma, azaz a narráció korlátaiba ütközik. Előbb azt vizsgálom, hogy a tizenegy rész narratíva milyen viszonyban áll egymással, milyen rend alakul ki közöttük, és ez hogyan bomlik meg. Majd szemügyre veszem, és egymás viszonylatába helyezem a műben megjelenő álmokat, illetve az álomfejtés technikáinak megjelenését. Végül pedig arra figyelek, hogy az említett szempontok hogyan befolyásolják egymást.

Egészen a hetedik részig a történések követése nem okoz gondot az olvasónak, ugyanis előbb olvashat egy párbeszédet az apával, egy esetleírást a terapeutaól, majd újabb dialógusokat az apával, a barátnővel és aztán a nő álmát elbeszélő pszichonaltikus jegyzetét. A klinikai beszámoló tartalma tökéletesen fedi azt, ami az olvasó számára kiderül a párbeszédekből, a nő életkorát és testalkatát leszámítva nem közöl olyan információt, amiről eddig ne tudunk volna, inkább összefoglalja a tényeket, nem értelmezi őket, és nem fűz hozzájuk megjegyzéseket, többnyire tényszerűen, személytelen hangnemben szövegbe ülteti át az órán beszéltek anyagát. Ennek megfelelően a hetedik rész narratíva arról számol be, hogy hogyan alakult a beszélgetés az asszociációs technika alkalmazásának következtében: „Az álommal kapcsolatban eleinte nem jelentkezik semmiféle asszociáció. Rákérdezek, mi jut eszébe arról, hogy sötétben áll, s zárt ajtó előtt, és bentől nem hall semmit? Először azt állítja, semmi, aztán mégiscsak eszébe jut, hogy előző este beszélt telefonon az apjával: a beszélgetésből kiderült, hogy az apja megint gyöngélgedik, és szeretné, ha ő hazautazna hozzá.” A mű szerveződéésében itt következik be egy fordulópont, ugyanis a részletben összefoglalt párbeszéd konkrét szövegét a következő, nyolcadik részben olvashatjuk. Azáltal, hogy az analitikus koherens elbeszélésbe foglalja az esettel kapcsolatos történéseket, eleve értelmezi valamilyen formában. Az olvasó pedig előbb találkozik egy külső szempontú értelmezéssel, majd csak ezt követi a női hang által kommentált dialógus szövege. Tehát a klinikai jegyzet két különböző nézőpont értelmezésének nyomait hordozza magán: előbb a női szereplőnek kell elmondania az álmát a terapeutának, emellett az analitikus elbeszélése akaratlanul is tükrözi a saját interpretációját is, hiszen annak mentén épül fel, szelektál, vél részleteket fontosnak vagy elhanyagolhatónak. A szöveg az értelmezésbeli, elbeszélésbeli különbségek fele irányítja az olvasó figyelmét, akinek azzal kell szembesülnie, hogy a valódi történéseket nem ismerheti meg, mert minden elbeszélés változtatja, átforgalmazja és egyre távolabb viszi ettől. Ezt példázza az, hogy a nyolcadik részben megjelenő párbeszéd több mozzanatában is eltér attól, amit a klinikai jegyzetben olvassunk róla. Míg a pszichoanalitikus elbeszéléséből arról értesülünk, hogy: „A beszélgetés során az apja, egyszer hosszabb időre elhallgatott. Ekkor a beteget állítása szerint pánik fogta el: attól félt, az apja talán rosszul lett, esetleg meg is halt. Megkérdezem, mivel magyarázza ezt a gondolatot. Nagyon elsápad, egy darabig nem akar válaszolni”, addig a női elbeszélői hanghoz köthető következő epizódból kiderül, hogy a beszélgetés kapcsán a nőben ezúttal inkább a düh dominál. A beszélgetésben a csendet megelőzi egy zárójel, az apára nézve ironikus kommentár: „csak én érzem úgy, vagy mintha valami mentegetőzősféle bujkálna a hangjában?”, és nyoma sincs félelemnek amiatt, hogy esetleg az apjának valami baja esett volna, mivel a nő jól tudja, hogy apja nem is beteg valójában. Félelem helyett elviselhetetlen gyöngédség fogja el, azonban nem az apja egészségi állapota miatt, hanem mert azt tapasztalja, hogy kettejük viszonya menthetetlenül átalakul, apja ezúttal végleg kizárja őt az életéből.

A hetedik részt követően, a novella folytatásában bizonytalan marad az időkezelés kérdése. A férjével folytatott párbeszédet követő klinikai jegyzetbe nem épülnek be a vitával kapcsolatos mozzanatok, még csak utalás sem történik rá. A klinikai jegyzetek, amik eddig csak összefoglalták vagy megelőlegezték a szereplők közötti viszonyok alakulását, az utolsó előtti, tizedik részben szerepet kapnak a történet alakulásában. Ez az utolsó jegyzete az analitikusnak, véget érnek a terápiás ülések, ugyanis a beteg: „Közi, már minden rendben van, tudja, mit érez, és hogy kell tennie. Próbálok rávenni, hogy idézzen fel még további emlékeket (...) Feláll, és sugárzó arccal, az óra befejezése előtt húsz perccel távozik.” Mindez úgy, hogy az álom jelentésének megfejtése nem következett be. Sem az analitikus, sem pedig az olvasó nem tudja meg pontosan, hogy mi is lett a nő döntése, ki mellett döntött, a férje vagy apja mellett, a bűntudata vagy dühe uralkodott-e el rajta.

A zárlatot képező legutolsó rész narratíva sem ad erre a kérdésre választ. A már említett álom anyagát meséli el, csak ezúttal a női hanghoz kapcsolhatóan. Eldönthetetlené válik, hogy vajon ebben a részben a nő azt beszéli-e el, mit tett, miután eljött az analitikustól, vagy az elbeszélés zavaros időrendjéből következően, zárlatként olvashatjuk a beteg, azaz a nő elbeszélését az álomról. Ez esetben a már említett álom jósló szereplőnek bizonyul, előrevetíti a nő végső döntésének kudarcát.

Az értelmezési lehetőségek egyike sem ígéri a női én identitásválságának feloldását, nem hoz létre egy egységes, autentikus ént, sem egy, a novellát uraló elbeszélői hangot. A jelen idejű igealakok túlnyomó többsége azt sugallja, hogy az események éppen most történnek, a terápiáról beszámoló szövegek nem egy eredményesen lezárt dosszié anyagából származnak, a történések időbeli bizonytalanságát pedig emellett a lineárisan előre haladó elbeszélés felszámolódása adja. A novellában domináns jelen idő mellett megjelenik a múlt: emlékek formájában például a terápia keretén belül is, amikor az analitikus az álom megfejtése érdekében a nő gyermekkorai, illetve apjával kapcsolatos emlékeiről kérdezi. A jövő perspektívája azonban nem nyílik meg. Még akkor sem, ha a zárlatot úgy értelmezzük, mint az analitikussal való találkozást követő cselekedetek leírását, azaz a megálmódottak megértését és az ehhez kötődő döntés elbeszélését. Ebben az esetben az álomfejtés lezárul, azonban sikertelenül, hibásan vagy (el)késve, hiszen: „Bár már tudom, hogy hiába, sorra megpróbálkozom a kulcsomón lógó összes kulccsal, de egyik sem illik a bizonyára frissen kicserélt zárba. Csönd van, odabenn semmi sem moccan...” A zárlat másik lehetséges interpretációja ugyanúgy nem ígér változást. A két álomelbeszélés közötti különbségek az értelmezés és főként a félreértelmezés kérdésre irányítják a figyelmet, hiszen a két álomszöveg két különböző elbeszélőhöz kapcsolódik, két értelmezés tükröződik bennük, és bár az egyik csak összefoglalja a másikat, a szelektálásnak köszönhetően a két változat részleteiben eltér. A terápia az emlékek feltérképezése, az álom megfejtése, a szabad asszociáció mentén halad látszólag. Ha megfigyeljük, hamar kiderül, hogy a találkozások eredményessége eleve lehetetlen azáltal, hogy a legalapvetőbb kritériumai sem teljesülnek például az asszociációs technikának. Ehhez pedig szervesen kapcsolódik az a probléma, hogy az álom megértését befolyásolják a narráció sajátosságai, félreértéshez vezetnek.

Az analitikus jelentéseit vizsgálva a tárgyilagosságnak tűnő elbeszélés mellett szemet szúr az álomfejtő szkeptikus magatartása a nő által elbeszéltek igazságértékével kapcsolatban. Ez leginkább az igealakokban követhető nyomon: „Tagadja, hogy lenne ilyen emléke”, vagy „Azt állítja, nem emlékszik semmi ilyesmire.”

Az álomfejtés alapját képező szabad asszociációs technika magyarázatában Freud a páciensét „egy vonat utasához hasonlította, akinek az a feladata, hogy az elsuhanó tájat aprólékosan leírja útitársának (az analitikusnak), aki nem lát ki az ablakon. (...) Ha a páciens betartja a szabad asszociáció szabályát, pusztán arról tud beszámolni, amit az »ablakon« kinézve »lát«. Ez esetben nyilvánvalóan azon van a hangsúly, hogy a kinti változó táj majdnem teljes leírását adja az analitikusnak, Freud kifejezésével »kritika vagy szelekció nélkül«. Az analitikus eközben a páciensét kiegészítő szerepet vesz fel: megpróbál »egyenletesen lebegő figyelemmel« hallgatni, és így rekonstruálja a látványt. Az analitikus is kritika vagy szelekció nélkül figyel”² – írja Donald P. Spence Az elbeszélő hagyomány című tanulmányában. Ezt követően a szerző arra világít rá, hogy a Freud által tételezett viszony páciens és analitikus között pontosan a narratív hagyomány miatt mondható inkább váltakozónak, mint kiegészítőnek: „Amennyiben a páciens valóban szabadon asszociál, közli a tartalmát, de a kontextust csak nagyon kis mértékben adja meg, ezért az analitikus arra kényszerül, hogy a megértés érdekében maga egészítse ki az anyagot számos háttérvélekedéssel. Ezzel szemben, ha a páciens nem követi Freud utasítását, és egy befejezett narratívumot mond el, mind a tartalmát, mind a kontextust elénk tárja, így az analitikus valóban egyenletesen lebegő figyelemmel hallgathatja. Az analitikus csak olyan mértékben képes Freud szabályát követni és a narratív tradíciót figyelmen kívül hagyni, amilyen mértékben a páciens Freud modelljének rovására a narratív tradíciót követi.” A novellában a beteg, azaz a női szereplő cenzúrája, kritikai attitűdje nem kapcsol ki, ugyanis amit mesél, azt maga értelmezi,

kérdéseket tesz fel, és úgy tűnik, meg is válaszolja ezeket saját magának. „Elmondja, hogy a legutóbb, amikor otthon járt, az apja azzal vádolta, hogy halálát kívánja (...) Nem lehetséges-e, kérdezi tőlem elgyötörten, hogy az apjának igaza van: hogy szíve mélyén valóban ezt szeretné, és a rémülettel csak álcázni akarta önmaga előtt ezt a vágyat? Főlveti, hogy hátha az az álombeli jelenet is, amikor az ajtó előtt hallgatózik, ezt a titkolt vágyát fejezi ki: azt szeretné, ha nem érkezne odabentről semmiféle életjel.” Ami meg még ennél is furcsább, hogy az analitikus beszámolója a következő mondattal zárul: „Az óra további részében makacsul hallgat”, ő maga tudatosan áll ellen „vizsgálatnak”, és néhány apjával kapcsolatos emlék felidézése után úgy érzi, döntésképpessé vált. A kontextus kérdése az olvasó szempontjából válik igazán érdekessé, ugyanis, mondhatni, egy narratívába ágyazódva kapja kézhez a narratív tradíció által befolyásolt terapeuta jegyzeteit és a női hang elbeszélést, egymás kontextusaiként rendelve őket egymásnak. Ha jobban szemügyre vesszük az analitikus által írt beszámolót az álomról, és összevetjük a legutolsó epizóddal, ami ugyanazt beszéli el, egyértelművé válik, hogy a két különböző elbeszélőhöz kapcsolódó értelmezés számos eltérést mutat. Bár az események ugyanazok – a nő vonaton utazik, megérkezik, hazamegy, nem tud bejutni a lakásba, mert nem tudja elfordítani a kulcsot –, az elbeszélés módja, illetve a részek összekapcsolódása mást-mást eredményez. A két álom komparatív vizsgálatából az derül ki, hogy az analitikus jegyzetében megjelennek olyan kiegészítő részletek, amelyről nem számol be a női hanghoz kapcsolható, vélhetőleg álomelbeszélés, ez utóbbi benyomásokban gazdagabb, képileg kidolgozottabb, sokkal részletesebb. Mindkettőben megjelenik egy helyzetre irányuló reflexió: „Lehet, hogy csak álmodom”, amely a klinikai jegyzetben az álomfejtéshez szolgáltat kulcsot, az utolsó részben pedig a zárlat álomként való értelmezésére irányítja a figyelmet. Íme, egy példa, a már sokat említett különbségekre: A klinikai jegyzetben ezt olvashatjuk: „Mielőtt befordulna az utcájukba, megáll és felnéz az égre: valószínűtlen, zöldes fényrel világít. »Lehet, hogy csak álmodom?« fut át az agyán.” A legutolsó részben pedig: „A tér és az utca találkozásánál megállok egy kicsit, felnézek az égre, furcsán, zöldszen világít a holdfény. »Lehet, hogy csak álmodom?« fut át az agyamon.” Az elbeszélői nézőpontok folyamatos ütköztetése felhívja a figyelmet arra, hogy a történet szereplőinek tudása, illetve a közlés sikeressége milyen nagy mértékben függ a narratív igazságtól. A cselekmény alakulása, a polifónia, az álom elbizonytalanodása, a koherencia felszámolódása a történeti és narratív igazság problematizálódása fele irányítja a figyelmet. A különböző résznarratívák egymás mellé helyezése illetve sorrendje arra hivatott rávilágítani, hogy mekkora jelentősége van a történetben az elbeszélés milyenségének. A látszólag szövegdarabokra, hangokra töredezett és időbeli viszonyait tekintve felkavarodott szöveg azonban mégis összeáll, novella lesz belőle, leginkább egy olvasatban, még akkor is, ha ez egy lehetséges „félreolvasata” a szövegnek, abban az értelemben, hogy ő maga is valamelyest a narratív tradíció hatalma alatt áll. A novella olvasható a freudi szabad asszociációs technika kritikájaként, azonban a narráció problémája nemcsak az álomfejtés szintjén válik releváns aggodalomná, tágabb értelemben az irodalmi szövegek olvasásához és értéséhez is kapcsolódik.

1 Rakovszky Zsuzsa: Az álom. In Uő: A Hold a hetedik házban. Budapest, Magvető, 2009.

2 Spence, Donald P.: Az elbeszélés hagyományja. In Thomka Beáta, László János szerk.: Narratívák 5. H. n., Kijarat Kiadó, 2001.

Kategória: Sétatér

Denumire autor: Abruđbányai Melinda

Látó Szépirodalmi Folyóirat